

COVID-19 Sürecinde Özel Gereksinimli Öğrenciler ile Çalışan Meslek Elemanlarının Gereksinimleri*

Determining the Needs of Professional Staff Working with Students with Special Needs During COVID-19*

Sevim KÜÇÜK KARAHAN, Kübra DEMİRÖZ, Şeyda YILDIRIM PARLAK, Latife ÖZAYDIN

ÖZ

COVID-19 salgını nedeniyle birçok ülkede okulların kapatılmasıyla birlikte yüz yüze eğitime ara verilmiştir. Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı 23 Mart 2020 tarihinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden genel eğitime devam eden öğrenciler için uzaktan eğitim uygulamasını başlatırken, özel gereksinimli öğrencilere internet ortamındaki interaktif uygulamaları kullanmaları önerilmiştir. Bu nedenle özel gereksinimli öğrencilerin öğretmenlerinden aileleri bilgilendirmeleri ve öğrencileri sürece dâhil etmeleri beklenmiştir. Bu araştırmayla özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanlarının salgının ilk günlerine yönelik görüşlerini ve ihtiyaçlarını belirlemek amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni ile gerçekleştirilen araştırmanın katılımcıları Gaziantep’te resmi ve özel kurumlarda çalışan 91 meslek elemanından oluşmaktadır. Veriler, demografik bilgi formu ve açık uçlu beş sorudan oluşan çevrim içi anket formu ile 28/04/2020 - 19/05/2020 tarihleri arasındaki toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analizle değerlendirilmiştir. Meslek elemanlarının en yoğun ihtiyaç duydukları konuların; uzaktan eğitim sistemi ve öğretim süreciyle ilgili bilgi ihtiyacı, sosyal ihtiyaçlar, psikolojik destek ve sağlık desteği olduğu görülmüştür. Çoğunlukla öğrencilerine etkinlik ödevleri verdiklerini ve ödevlere geri bildirim sunduklarını; ebeveynlere eve dayalı oyun, etkinlik vb. öneriler verdiklerini belirtmişlerdir. Çoğunluğu öğrencilere verdiklerinin yeterli olduğunu ancak yüz yüze eğitim kadar verimli olmadığını ve sınıf iklimini yakalayamadıklarını ifade etmiştir. Öğretmenlerin sürece uyum sağlamaları için uzaktan eğitime yönelik hizmet içi eğitim verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, Meslek elemanı, Özel gereksinimli öğrenciler, İhtiyaç belirleme, Olgu bilim

ABSTRACT

Face-to-face education has been suspended due to the closure of schools in many countries because of COVID-19 pandemic. While the Ministry of National Education in Turkey started the distance education application for students who continue their general education through the Education Information Network (EBA) on March 23, 2020, students with special needs were recommended to use interactive applications on the internet. For this reason, teachers of students with special needs were expected to inform families and involve students in the process. With this research, it is aimed to determine the opinions and needs of the professionals working with students with special

Küçük Karahan S., Demiröz K., Yıldırım Parlak Ş., & Özyayın L., (2022). COVID-19 sürecinde özel gereksinimli öğrenciler ile çalışan meslek elemanlarının gereksinimleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 12(2), 402-412. <https://doi.org/10.5961/higheredusci.1085688>

*Bu çalışma 21-23 Haziran’da International Conference on Covid-19 Studies Çevrimiçi (Online) Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*This study was presented as an oral presentation at the International Conference on Covid-19 Studies Online on 21-23 June.

Sevim KÜÇÜK KARAHAN

ORCID ID: 0000-0001-7753-4105

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye
Hasan Kalyoncu University, Faculty of Education, Gaziantep, Turkey

Kübra DEMİRÖZ

ORCID ID: 0000-0002-6054-0901

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye
Hasan Kalyoncu University, Faculty of Education, Gaziantep, Turkey

Geliş Tarihi/Received : 10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted : 28.07.2022

Şeyda YILDIRIM PARLAK (✉)

ORCID ID: 0000-0002-1139-2447

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gaziantep, Türkiye
Hasan Kalyoncu University, Faculty of Education, Gaziantep, Turkey
seyda.yildirim@hku.edu.tr

Latife ÖZAYDIN

ORCID ID: 0000-0002-2975-1620

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Özel Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi,
Gaziantep, Türkiye
Hasan Kalyoncu University, Special Education Application and Research
Center, Gaziantep, Turkey

Bu eser "Creative Commons Atıf-GayriTicari-4.0 Uluslararası Lisansı" ile lisanslanmıştır.

needs regarding the first days of the pandemic. The participants of the research, which was carried out with the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods, consist of 91 professional staff working in public and private institutions in Gaziantep. Data were collected between 28/04/2020 - 19/05/2020 with a demographic information form and an online questionnaire consisting of five open-ended questions. The data obtained were evaluated with descriptive analysis. The subjects professional staff need most were: information needs, social needs, psychological support and health support related to the distance education system and the teaching process. They mostly give activity assignments to their students and provide feedback on the assignments and give recommendations like home-based games, activities etc. to the parents. Most of them stated that what they give to students is sufficient, but it is not as efficient as face-to-face education and they cannot catch up with the classroom climate. In order for teachers to adapt to the process, it is recommended to provide in-service training on distance education.

Keywords: COVID-19, Professional staff, Students with special needs, Determine the needs, Phenomenology

GİRİŞ

Dünyayı sarsan COVID-19 salgını nedeniyle birçok ülkede okulların kapatılmasıyla birlikte yüz yüze eğitime ara verilmiştir. Milyonlarca öğretmen, öğrenci ve ebeveyn evlerinde kalarak tedbir ve önerilere uymak durumunda kalmıştır. Daha önce de çeşitli bulaşıcı hastalıklar ile mücadele eden insanlar, ilk kez eğitime ara verilen bir salgınla karşılaşmıştır. Bu duruma hazırlıklı olmayan ülkeler öğrencilerin eğitimden uzak kalması için çeşitli önlemler almıştır (UNESCO, 2020a). Televizyon, çevrim içi platformlar, internet ve mobil uygulamalar uzaktan eğitim bağlamında öğrencilere ve ailelerine ulaşmak için hızla kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğrenci ve öğretmenlerin çevrimiçi ortamda ders içeriklerine ulaşmalarını sağlayan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) kullanılarak öğrencilerin eğitiminin evden devam edebilmesi için 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla TRT iş birliği ile üç ayrı televizyon kanalı açılmış ve canlı ders uygulamaları başlatılmıştır (MEB, 2020a). EBA sisteminin yanı sıra okul ve kurumlarda görev yapan öğretmenlerin Whatsapp, Zoom, Google Meet, Skype vb. gibi görüntülü görüşme platformları aracılığıyla çevrim içi eğitim-öğretim desteği sunmaya devam ettikleri görülmüştür (Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021; Hopcan, Polat Hopcan ve Öztürk, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021). Sağlık açısından risklerin yoğun olduğu bu dönemde uzaktan eğitimin en iyi seçenek olduğu (Sindiani ve diğerleri, 2020) vurgulanmış olsa da öğretmen ve öğrencilerin altyapı, ekipman eksikliği, sosyal erişim platformlarının özelliklerine aşına olmayışları gibi durumlar uzaktan eğitim sürecini karmaşık bir hâle getirmiştir (Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; Bozkurt, 2020; Toquero, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021). Ayrıca öğretmenlerin bilişim teknolojileri alanlarındaki bilgi gereksinimleri de süreçte önemli bir unsur olarak yer almıştır (Can, 2020; Kırmızıgül, 2020; König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020; Nuland, Mandzuk, Petrick ve Cooper, 2020).

Dünyaya ve ülkemize bakıldığında COVID-19 salgını sürecinde eğitimi sürdürmekte çeşitli yollar aranmış ve çözümler geliştirilmiştir. Uzaktan eğitim sürecine hazır olmamak, bir eğitim modeli olarak benimsememek, öğrencileri bir şekilde çevrim içi eğitim sürecinin içinde tutma anlayışı nedeniyle etkili bir eğitimin sunulması mümkün olmamıştır (Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021).

COVID-19 sürecinde genel eğitim sistemindeki öğrenciler gibi özel gereksinimli öğrencilerin de beklenen düzeyde eğitime ulaşamadıkları ve çevrim içi eğitimlerden yararlanamadıkları görülmüştür (Hopcan, Polat Hopcan ve Öztürk, 2021; Mengi ve Alpdoğan, 2020). Özel gereksinimli öğrencilerin bir yandan salgınla birlikte değişen günlük rutinlerine uyum süreci devam ederken diğer yandan dikkat sürelerinin ve öğrenme biçimlerinin farklı oluşu çevrim içi eğitimlerden yararlanmalarının nedenleri olarak sıralanabilir. Bu durum özel eğitim öğretmenlerinin öğrencilerinin dikkatini çekmekte, eğitimlerini sürdürmekte ve dolayısıyla süreci yönetmekte zorlanmaları ile sonuçlanmıştır (Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Lange, 2021; Mengi ve Alpdoğan, 2020; Şenol ve Can Yaşar, 2020). Ne zaman sona ereceğine yanıt verilemeyen ve belirsizliklerin karamsarlığa yol açmaya devam ettiği COVID-19 salgını sürecinde özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanlarının gereksinimlerinin belirlenerek ortaya konulması gelecekte benzer bir olgu ile karşılaşıldığında uzaktan eğitim süreçlerine yönelik düzenlemelerin yapılması açısından hazırlıklı olmaya hizmet edecektir. Alanyazında COVID-19 sürecinde özel gereksinimli öğrencilerle çalışan öğretmenlere yönelik çeşitli araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Yapılan alanyazın taraması sonucunda araştırmaların çoğunun nitel yöntemle (Akbayrak, Vural ve Ağar, 2020; Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021; Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; Can, 2020; Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Görgün ve Balıkçı, 2021; Lange, 2021; Lukkari, 2021; Mengi ve Alpdoğan, 2020; Şenol ve Can Yaşar, 2020; Toquero, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021) ve bir kısmının da nicel yöntem ile (Hopcan, Polat-Hopcan ve Öztürk, 2021; König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020; Metin, Gürbey ve Çevik, 2021; Sindiani ve diğerleri, 2020; Turan, 2021; Yakut, 2021) tasarlandığı görülmüştür. Araştırmalarda ele alınan öğrenci gruplarına bakıldığında bir kısmı özel gereksinimli öğrencilere odaklanırken (Akbayrak, Vural ve Ağar, 2020; Görgün ve Balıkçı, 2021; Lange, 2021; Lukkari, 2021; Mengi ve Alpdoğan, 2020; Şenol ve Can Yaşar, 2020; Toquero, 2021; Turan, 2021) diğerleri tipik gelişim gösteren öğrencilere odaklanmaktadır (Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020; Metin, Gürbey ve Çevik, 2021; Sindiani ve diğerleri, 2020). Ayrıca araştırma konularının; COVID-19 salgını sürecinde öğretmen adaylarının eğitim süreci üzerindeki etkisine (Nuland, Mandzuk, Petrick ve Cooper, 2020), özel gereksinimli öğrencilerin eğitimine yönelik kurumların araştırmalarının incelenmesine (Can, 2020; Görgün ve Balıkçı,

2021), öğretmenlerin deneyim ve ihtiyaçlarının belirlenmesine (Hopcan, Polat-Hopcan ve Öztürk, 2021) ve süreçteki eğitim-öğretime yönelik görüşlerin belirlenmesine (Akbaşrak, Vural ve Ağar, 2020; Lange, 2021; Lukkari, 2021; Mengi ve Alpdoğan, 2020; Şenol ve Can Yaşar, 2020; Turan, 2021) yönelik olduğu görülmektedir. Yürütülen bir kısım araştırmaların katılımcılarını sadece özel eğitim öğretmenleri oluştururken (Akbaşrak, Vural ve Ağar, 2020; Lukkari, 2021; Toquero, 2021; Turan, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021) bir kısmını öğretmenler ve aileler ile birlikte yapılan (Lange, 2021; Şenol ve Can Yaşar, 2020) ve diğer kısmını ise diğer branş öğretmenlerinin yer aldığı (Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021; Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; Çakın ve Külekiç Akyavuz, 2020; König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020; Mengi ve Alpdoğan, 2020; Metin, Gürbey ve Çevik, 2021; Yakut, 2021) araştırmalar oluşturmaktadır. Öğretmenlerin yanı sıra fizyoterapi alanında Kerem Günel (2020), ülkemizde salgının ortaya çıkmasının hemen ardından serebral palsili çocuklar özelinde COVID-19 sürecini değerlendirmiştir. Ancak alanyazın taramasında özel eğitim alanında çalışan öğretmenlere yönelik araştırmalar görülsede diğer meslek elemanlarını ve gereksinimlerini belirlemeye yönelik araştırmaların yer almadığı görülmüştür. Yapılan araştırmalar incelendiğinde farklı noktalara odaklanıldığı dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilere, ailelerine ve öğretmenlerine destek sunan kurumların salgın sürecindeki yürüttükleri faaliyetleri döküman analiziyle inceleyen araştırmada kurumların; çevrim içi yayınlar, bilgilendirme yazıları ve çevrim içi destek hatları oluşturduğu belirlenmiştir. Nadir olarak da çeşitli hizmetler için fon oluşturma, koçluk sistemi ve yabancı dil desteği vb. yönelik destekler yapıldığı görülmüştür (Görgün ve Balıkcı, 2021). Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecindeki deneyimlerini ele alan Hopcan ve diğerlerinin (2021) nicel araştırmalarında öğretmenlerin kısmen öğrencilere dönüt verdiği, etkileşim sağladığı, bireyselleştirme yaptığı ve meslektaşlarıyla kısmen iş birliği yaptıkları belirtilmiştir. Öğretmenlerin uzaktan bir mentöre gereksinim duyduğu vurgulanmıştır. Salgın sürecinde çevrim içi platformların özel gereksinimli bireylere uygun olmadığı, rutinlerdeki değişimden öğrencilerin rahatsız olduğu, çevrim içi bağlantı kurmanın ve çoklu yetersizliği olan öğrenciler için sürecin daha da zorlaştığı, düşen eğitim kalitesiyle birlikte bireyselleştirilmiş eğitim programlarının (BEP) düzgün bir şekilde karşılanmadığı belirtilmiştir (Lange, 2021). Bu süreçte ebeveyn ve öğretmenlerin iş yükünün artmasıyla yüksek düzeyde stres ve baskıyla karşılaştıkları da görülmektedir (Lukkari, 2021). Salgın döneminde özel gereksinimli öğrencileri bulunan öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik yaşadığı zorlukları, başvurdukları stratejileri ve beklentilerini incelemeye amaçlayan nitel bir araştırmada, eğitime yönelik kaygılı oldukları, aralıklı olarak sanal ortamda bir araya gelerek sosyalleştikleri vurgusu yapılmıştır. Ayrıca eğitimde çevrim içi iletişim, evde eğitim, ebeveyn katılımı, psikolojik sağlık ve empatik dil stratejileriyle ebeveynlere süpervizyonluk yaptıkları görülmüştür (Toquero, 2021). Akbaşrak, Vural ve Ağar'ın (2020) özel eğitim öğretmenlerinin salgın sürecindeki deneyimlerine ilişkin yaptıkları araştırmada öğretmenlerin sundukları eğitimin öğrencilerin günlük yaşam becerilerine katkı sağladığını ifade ettikleri, farklı eğitsel ihtiyaçları olan öğrencilere yönelik uyar-

lama yapma konusunda ise güçlük yaşadıkları vurgulanmıştır. Bu nedenle özel gereksinimli öğrencilere uzaktan eğitim ile günlük yaşam becerilerini öğretmek, video paylaşmak, ödev vermek/kontrol etmek, mobil uygulama/resmî web sitesi aracılığıyla etkinlikler düzenlemek gibi farklı destek mekanizmaları sunmanın yanı sıra öğrenci, öğretmen ve aileler arasındaki etkileşimin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Akbaşrak, Vural ve Ağar, 2020). Bir diğer araştırmada ise, özel eğitim öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde materyal ve yardımcı teknolojilerin kullanımında kendilerini geliştirmeye yönelik bireysel desteğe gereksinim duydukları gibi eğitimin planlanması ve sürdürülmesi, öğrencilerin motivasyonlarının ve davranış problemlerinin sağaltımında da güçlükler yaşadıkları ve desteğe gereksinim duydukları ortaya konulmuştur (Mengi ve Alpdoğan, 2020). Salgın sürecindeki özel eğitim sürecinin incelendiği bir araştırmanın bulguları; öğrenciler açısından rutinlerinin bozulduğunu, eğitimlere katılmak istemediklerini ve problem davranışlarının arttığını vurgularken; öğretmenlerin uzaktan eğitimde çeşitli teknik aksaklıklar yaşadıklarını ve bu durumun teknolojiye yönelik yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin ebeveynlerle iletişim kurmada güçlükler yaşarken; ebeveynlerinde aniden öğretmen rolünü üstlenmek zorunda kaldıkları, bu durum için hazırlıksız oldukları ve zorlandıkları ortaya konulmuştur (Şenol ve Can Yaşar, 2020).

Bu araştırmanın geniş bir yetersizlik yelpazesi ile çalışan öğretmen ve diğer meslek elemanlarının COVID-19 sürecindeki deneyimlerini ele alması bakımından özgün bir araştırma olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmaların çoğu nitel araştırma yöntemleriyle tasarlanmış olsa da bu araştırmanın farkı salgının ilanını izleyen ilk iki ay içerisinde yürütülmüş olması ve özel gereksinimli çocuklarla uzaktan eğitim uygulamalarını deneyimleyen meslek elemanlarının (özel eğitim öğretmeni, okul öncesi öğretmeni, beden eğitimi ve spor öğretmeni, fizyoterapist, psikolog, atölye öğretmeni, çocuk gelişimci, dil ve konuşma terapisti ve diyetisyen) salgın sürecindeki gereksinimlerini ele almasıdır. Ayrıca özel gereksinimli öğrencilerle çalışan ve eğitimin bel kemiği olan farklı branşlardaki öğretmenlerin COVID-19 salgınının ilanını izleyen ilk aylardaki deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının belirlenmesini amaçlıyor olmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Özel gereksinimli öğrencilerin uzaktan eğitim sürecine ebeveynlerle tanık olan öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak yürütülen araştırmanın alan yazına ve gelecekte karşılaşılabilecek salgın vb. afet durumlarına ilişkin alınabilecek önlemler hakkında da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı, özel gereksinimli öğrencilerle en az bir yıl çalışma deneyimi olan farklı branşlardaki meslek elemanlarının COVID-19 salgını sürecine ilişkin deneyimlerini ve ihtiyaçlarını belirlemektir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Olgu bilim araştırmaları bireylerin bakış açılarını temel alarak algılarını ve deneyimlerini belirlemeye amaçlamaktadır (Creswell ve Plano Clark, 2011). Bu araştırmada özel gereksinimli öğrencilerle en az bir yıl çalışma deneyimi olan farklı branş-

lardaki meslek elemanlarının COVID-19 salgını sürecine ilişkin deneyimlerini ve ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, Gaziantep ilinde MEB'e bağlı resmi ve özel kurumlarda özel gereksinimi olan öğrencilerle en az bir yıl çalışma deneyimi olan 91 meslek elemanından oluşmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %68'inin 21-30 yaş arasında yer aldığı, %66'sının kadın ve %81'nin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Mesleki deneyim açısından ise % 67'si 1-5 yıl arasında deneyim sahibidir. Branş dağılımında ise %35'i

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler	n	%
Yaş		
21-30	62	68
31-40	24	26
41-50	5	6
Cinsiyet		
Kadın	60	66
Erkek	31	34
En Son Mezun Olduğu Eğitim Düzeyi		
Lise	2	2
Ön Lisans	7	8
Lisans	74	81
Yüksek Lisans	8	9
Mesleki Deneyim		
1-5	61	67
6-10	16	18
11-15	8	9
16-20	6	7
Branş		
Özel Eğitim Öğretmenliği	32	35
Okul Öncesi Öğretmenliği	13	14
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	10	11
Fizyoterapist	10	11
Psikolog	9	10
Atölye Öğretmenliği	8	9
Çocuk Gelişimci	4	4
Dil ve Konuşma Terapisti	3	3
Diyetisyen	2	2
Çalıştığı Kurum		
Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	74	81
Özel Eğitim Sınıfı	11	12
Özel Eğitim Okulu	6	7

özel eğitim öğretmeni ve %14'ü okul öncesi öğretmenleridir. Meslek elemanlarının %81'inin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalıştığı görülmektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Olgu bilim ile gerçekleştirilen bu çalışmada, özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanları COVID-19 salgınının ilan edildiği ilk aylara ilişkin deneyimleri ve ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan beş soruya verdikleri yanıtlar ile veriler toplanmıştır. "Google Dokümanlar" ile çevrim içi olarak hazırlanan görüşme formu; öğretmenlerin demografik bilgilerine ve yazılı olarak yanıtlayacakları COVID-19 sürecindeki deneyimleri ve ihtiyaçlarını ele alan beş görüşme sorusuna yer verilen iki bölümden oluşmaktadır. Çevrim içi forma ait bağlantı adresi, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde görevli öğretmenlerin Whatsapp ve e-posta adreslerine gönderilmiştir. Öğretmenler bağlantı adresine tıkladıktan sonra açılan web sayfasında gönüllü katılım onayı verdikten sonra ilgili görüşme formunu doldurmuşlardır. Katılımcıların formu meslektaşlarıyla paylaşmaları istenerek kartopu etkisi gözetilerek katılımcı sayısı 91'e ulaşıncaya kadar sürdürülmüştür.

Gönüllülük esasının geçerli olduğu belirtilen çevrim içi forma verilen yanıtlar 28 Nisan ve 19 Mayıs 2020 tarihleri ile sınırlıdır. Araştırma için ildeki ilgili üniversitenin Etik Kurulundan (E-97105791-050.01.01-7552) izin alınmıştır.

Katılımcıların çevrim içi forma verdikleri yazılı yanıtlar araştırmacılar tarafından betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturmak amacıyla görüşme soruları ve katılımcıların yazılı görüşlerinden yola çıkılarak; katılımcıların deneyim ve ihtiyaçları; a) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetler, b) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetin niteliği hakkındaki görüşleri, c) Kendileri ve aileleriyle ilgili ihtiyaçları, d) Özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinin meslek elemanlarından beklentileri ve e) Meslek elemanlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik önerileri temaları altında betimlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

İnandırıcılık, Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için veri toplama aracının oluşturulması, verilerin toplanması ve analizi aşamalarında uzman görüşleri alınmıştır. Özel eğitim alanında çalışan iki alan uzmanı ve özel gereksinimli öğrencilerle çalışan üç öğretmen-den görüş alınmıştır. Toplanan veriler, veri analizleri ve bulgular detaylı olarak rapor edilmiş ve katılımcılarla paylaşılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Betimsel analize ait güvenilirlik ve geçerlik çalışması özel eğitim bölümünde doktora eğitimine devam eden bir uzman tarafından gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. COVID-19 salgını sürecinde özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanlarının görüşlerinden alıntılar yapılarak bulgular detaylı olarak rapor edilmiş olup ve araştırma bulguları katılımcılarla paylaşılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

BULGULAR

Katılımcıların çevrim içi görüşme sorularına verdikleri yazılı yanıtlardan elde edilen beş tema ve bu temalara ait alt temalar

araştırmanın bulgularını oluşturmaktadır. Katılımcı görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan beş tema; a) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetler, b) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetin niteliği hakkındaki görüşleri, c) Kendileri ve aileleriyle ilgili ihtiyaçları, d) Özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinin meslek elemanlarından beklentileri ve e) Meslek elemanlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik önerilerinden oluşmaktadır. İzleyen bölümde her bir alt tema altında görüş bildiren öğretmen dağılımları ve alt temalarla ilişkili katılımcı görüşlerine yer verilmiştir.

Tema 1. Katılımcıların özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetler

Salgın süresince öğrencilerine eğitim, sağlık ve terapi desteği ile psikolojik destek sunduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğunun öğrencilere eğitim desteği sundukları görülmüştür.

Tablo 2: Katılımcıların Özel Gereksinimli Öğrencilerine Sundukları Hizmetler

Alt Temalar	f
Eğitim Desteği	76
Sağlık ve Terapi Desteği	10
Psikolojik Destek	5

Eğitim Desteği

Salgın sürecinde öğrencilerine eğitim hizmeti olarak eğitim videoları ve çevrim içi eğitimler ile destek sunmuşlardır.

Eğitim destekleri için görüşlerini belirtirken desteklerin yeterli olmadığını ve sınıf ortamını yakalayamadıklarını dile getirmeleri önemli bir noktadır. Eğitim desteği ile ilgili görüşlerini belirtirken; K5: *“Online eğitim vermeye çalışıyorum. Eksikliklerini uzaktan tamamlamak için çabalıyorum.”* diyerek süreçteki ulaşılabilirliğin zorluğunu ifade etmiştir. K45: *“Uzaktan online eğitim ve eğitim videoları gönderip ödevlendirmelerle geri dönüşlerle takiplerini yaparak destek oluyoruz.”* diyerek eğitim desteğini sunuş şeklini ifade etmiştir. K85: *“Dijital kaynaklar, aile rehberliği, PlayStation uygulamaları, ekran görüntüsü ev ödevleri whatsaptan veriyorum fakat yüz yüze gibi olmuyor.”* diyerek çevrim içi eğitimin zorluğunu ifade etmişlerdir.

Sağlık ve Terapi Desteği

Katılımcılar sağlık ve terapi desteğinde fizyoterapi, dil ve konuşma, temizlik becerileri ve virüsten korunma hakkında bilgilendirme desteği verdiklerini ifade etmişlerdir.

K42: *“Öncelikle korona hakkında bilgi verildiği, el yıkama, sosyal mesafenin korunması gerektiği alınması gereken tedbirler hakkında bilgi verdim. Öğrenci ile dijital ortamda dersler sunuluyor.”* diyerek sağlık desteğini vurgulamaktadır. Bir diğer öğretmen K18: *“Uzaktan eğitim şeklinde videolar hazırlıyorum. Haftalık öğrencilere videoları gönderip dönüt alıyorum. Yanlış yapılan hareketleri nasıl yapmaları gerektiğini arayıp görüşüyoruz, fizik tedavi zor oluyor ama.”* diyerek terapi desteğinin sunuluş şeklini ve zorluğunu ifade etmiştir.

Psikolojik Destek

Bu konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadıkları halde psikolojik destek vermede yetersiz kaldığı için öğrencilerine psikolojik destek vererek yol gösterici olmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu destek konusunda K74: *“Hem manevi hem de maddi olarak yanlarında olmaya çalışıyorum. Kendileri iyi olsun diye. Uzaktan eğitimle ödevlendirme yapıp kontrollerini sağlıyorum.”* diyerek psikolojik desteği sunuş nedenini açıklamıştır.

Tema 2. Katılımcıların özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetlerin niteliği hakkındaki görüşleri

Salgın sürecinde verdikleri eğitim ve hizmetlerin yeterli olduğunu ve bireysel özelliklere dayalı olarak gerçekleştirildiğini belirten görüşleri iki alt tema altında yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Özel Gereksinimli Öğrencilerine Sundukları Hizmetlerin Niteliği Hakkındaki Görüşleri

Alt Temalar	f
Verilen Eğitim ve Sunulan Hizmetin Belirlenme Süreci	
Bireysel Özellikler	83
Aile Beklentileri	5
Kurumun Programı	3
Eğitim ve Hizmetin Yeterliliği	
Evet	58
Hayır	33

Bireysel Özellikler

Katılımcıların verdikleri eğitim ve sundukları hizmetleri öğrencilerinin bireysel özellikleri doğrultusunda hazırladıklarını belirtmiştir. Katılımcıların 58’i verdikleri eğitim ve hizmetin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Bireysel özelliklere odaklandıklarını ifade eden bir öğretmen: K46: *“Salgın ile birlikte çokça hazırsızdık ve ne yapacağımızı bilemiyorduk. Ancak elimizdeki BEPlerle öğrencilerin bireysel özellikleri doğrultusunda destek sunduk.”* diyerek süreçteki zorlukları ve desteği sunuş şeklini ifade etmiştir.

Tema 3. Katılımcıların Kendileri ve Aileleri İlgili İhtiyaçları

Salgın süreciyle birçok kısıtlamalar ve kapanmaların yaşanması kendilerinin ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamakta zorluklar yaşanmalarına neden olmuştur. İhtiyaçlar, katılımcıların en çok ihtiyaç duydukları alanlara göre sıralanmıştır. Katılımcılar eğitim ihtiyacı, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar ve kariyer gelişimi üzerinde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 4: Katılımcıların Kendileri ve Aileleri İlgili İhtiyaçları

Alt Temalar	f
Eğitim İhtiyacı	29
Sosyal ve Psikolojik Destek	25
Kariyer Gelişimi	14
Ekonomik Gereksinimler	8
Sağlık Gereksinimi	4
İhtiyacı Olmayanlar	4

Eğitim İhtiyaçları

Salgın günlerinde uzaktan eğitim sürecine geçilmesi ile birlikte sistem hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını ve yüz yüze eğitimde karşılaştıkları problemlerin çevrim içi eğitimde daha da zorlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda katılımcılar çoğunlukla "Çevrimiçi eğitim sistemi" hakkında bilgilendirme konusunda ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcılar yüz yüze eğitime tekrar dönülmesini, teknoloji temelli eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasını ve eğitim videoları hazırlamak için kendilerine eğitim verilmesini belirtmişlerdir. Katılımcılar bu ihtiyaçlarını; K57: "Özel gereksinimli bireyler ile uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalara, çalışmaların olumlu/olumsuz sonuçlarının neler olabileceğine yönelik bilimsel çalışmaların varlığına ihtiyaç duydum." diyerek uzaktan eğitim sürecindeki bilgi yetersizliğini ifade etmiştir. Bir başka öğretmen K90: "Eğitime yönelik filmlere ağırlık vererek bol bol film izledim. Online'da nasıl daha faydalı olabilirim diye araştırdım. Öğrenmek istedim." diyerek çevrim içi sistem hakkında eğitim ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.

Sosyal ve Psikolojik Destek

Katılımcıların en çok üzerinde durdukları konular arasında psikolojik ve sosyal destek ihtiyaçları yer almaktadır. Ayrıca hem kendileri hem de aile üyeleri için destek ihtiyaçlarının bulunduğu dikkat çekmiştir. Yeni sürece dâhil olurken kendilerini yalnız hissettiklerini, yakınları ile vakit geçiremediklerini ve sosyal çevreden uzak kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu konuda; K76: "Sosyal desteklere ihtiyaç duydum. Ama hiçbir destek alamadık." diyerek sosyal desteğin yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. K70: "Böyle bir durumla ilk defa karşılaştığımız için bunaldığımız anlar oldu, ister istemez psikolojik olarak desteğe ihtiyaç duydum." diyerek yeni durum karşısında destek aradıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar ayrıca arkadaşları ile buluşmayı, açık havada vakit geçirmeyi, aile ile birlikte olmayı özlediklerini ifade etmişlerdir. K62 sosyal ihtiyaçları için; "Evde verimli vakit geçirebilmek için aktivite programı hazırladım. Arkadaşlarımı özledim." demiştir. K19'un ise; "Oturup çevremle iletişime evde sürekli oturup sıkılmak yerine spor yapmaya elimden geldiği kadar evde yapabildiğim kadar spor yaptım süreç psikolojik olarak etkiliyor bundan etkilenmemek için kitap okuyarak geçiriyorum." diyerek sosyal ihtiyaçlarını gidermek için kendi planını oluşturduğu görülmektedir.

Ekonomik Gereksinimler

Çevrim içi eğitim süreci ile ortaya çıkan teknolojik eğitim araç ve gereçlerine ihtiyacın arttığını ve bu konuda desteğe ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. K52: "Bilişim alt yapısına ihtiyaç duydum. Elimdekiler çok yetersiz kaldı." diyerek teknolojik süreç ile ilgili ihtiyaçlarını ortaya koymuştur.

Kariyer Gelişimi

Katılımcılar kendilerini geliştirmek için başvurdukları eğitimlerin çevrim içi ortamlara geçilmesi ile birlikte kolaylaştığını ve kariyer gelişimlerine destek sunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca akademik çalışmalarını gerçekleştirdiklerini ve daha fazla literatür taraması yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu

açıklarken K26: "Eskiden eğitimler hep büyükşehirdeydi. Maddi olarak gidemiyorduk ama bu çevrimiçi eğitimler ile birçok eğitime katıldım." diyerek çevrim içi eğitimlerin olumlu katkılarını dile getirmiştir. Diğer bir katılımcı ise K57: "Özel gereksinimli bireyler ile uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalara, çalışmaların olumlu/olumsuz sonuçlarının neler olabileceğine yönelik bilimsel çalışmaların varlığına ihtiyaç duydum ve okudum." diyerek süreç ile birlikte kendi gelişimi için yaptıklarını ifade etmiştir.

Sağlık Gereksinimi

COVID-19 hakkında çok fazla bilgi kirliliği olduğunu ve bu konu hakkında daha fazla tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca salgın riskleri nedeniyle kullanmak zorunda oldukları maskelerin karşılanması gerektiğini ifade etmişlerdir. K27: "Maske ihtiyacından başka herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadım. Maske dışında geçirdiğimiz süre içerisinde şimdilik her şey yolunda." diyerek sağlık için maske ihtiyacını ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı K16 ise: "Sağlık ve tedbir destekleri ihtiyacım çok oldu. Bir sürü doğruluğu olmayan bilgi çıktı." diyerek bilgilendirme ihtiyacını ifade etmiştir.

Tema 4. Özel Gereksinimli Öğrencilerin Ailelerinin Katılımcılardan Beklentileri

Katılımcılar süreçte çeşitli durumlar ile baş etmeye çalışırken sorumluluk hissettiklerini ve ailelerin kendilerinden beklentileri olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Özel Gereksinimli öğrencilerin Ailelerinin Katılımcılardan Beklentileri

Alt Temalar	Katılımcı f
Eğitim Beklentileri	63
Psikolojik Destek	18
Beklentinin Olmaması	7

Eğitim Beklentileri

Katılımcılar çevrim içi süreçte ebeveynlerin beklentisini dile getirirken çoğunlukla öğrencilerin eğitimden uzak kalmamasını istedikleri ve sürekli eğitim talep ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında öğretmenler kaygılarının arttığını ve üstlerinde baskı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ebeveynlerin katılımcılardan beklentilerinin; yüz yüze eğitime geçme, problem davranışlara müdahale etme, öğrencilerinin gelişimleri hakkında bilgilendirme ve aile eğitimi vermeleri yönünde olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu süreçte görüşleri arasında K21: "Online olarak danışmanlık almak, eğitimden geri kalmama ve salgının yarattığı kaygı ve huzursuzlukla baş edebilmeleri için destek ve önerileri istiyorlar." diyerek öğrencilerin eğitim süreci hakkında kaygılarını ifade etmiştir. K31: "Eğitimin evde devam etmemesi çünkü veliler öğrencilere bir şeyler yaptırmanın ne kadar zor olduğunu görerek çoğu uzaktan eğitimi kabul etmedi." diyerek ebeveynlerin süreçte yaşadıkları zorlukları dile getirmiştir. K40 ise, "Çocukların eğitiminden geri kalmaması gerilemeye sebep olmamalarını istiyoruz." diyerek sürecin öğrencileri üzerindeki etkisini belirtmiştir.

Psikolojik Destek

Katılımcıların, ebeveynlerin kendileri ve öğrencileri için eğitimin yanı sıra psikolojik destek beklediklerini ifade etmeleri dikkat çekmektedir. Katılımcılardan K5: “Çocukların evde uzun süre kaldıkları için aileler daha çok motive etmemizi istiyorlar.” diyerek öğretmenden istenen psikolojik desteği ifade etmiştir. K27: “Onlara destek olmanızı yardımcı olmanızı ilgilenmenizi bekliyorlar.” diyerek ebeveynlerin süreçteki destek beklentilerini ifade etmişlerdir.

Tema 5. Katılımcıların İhtiyaçlarının Karşılanmasına Yönelik Önerileri

Katılımcılar COVID-19 sürecinde yaşanan kapanma döneminde güçlük yaşadıkları ve destek beledikleri alanlarda önerilerini belirtmişlerdir.

Tablo 6: Katılımcıların İhtiyaçlarının Karşılanmasına Yönelik Önerileri

Alt Temalar	Öğretmen f
Eğitim Alanlarına Yönelik Öneriler	49
Psikolojik ve Sosyal Alanlara Yönelik Öneriler	18
Salgın Sürecine Yönelik Öneriler	13
Beklentisi olmayanlar	11

Eğitim Alanlarına Yönelik Öneriler

Katılımcılar eğitime yönelik hem kendileri hem de ebeveynler için önerilerde bulunmuşlardır. Çevrim içi platformlar için profesyonel destek sunulması, yüz yüze eğitime önlemler dâhilinde geçilmesi, çevrim içi platformların öğrencileri için kolaylaştırılması, ebeveynlere uzaktan eğitim hakkında bilgilendirme yapılması ve teknolojik eğitim materyali desteği sunulması gerekliliğini vurgulamışlardır. Ebeveynlere yönelik ise aile gereksinimlerinin belirlenmesi ve aile eğitimlerinin artırılması yönünde öneriler sunmuşlardır.

Katılımcılar eğitim alanları ile ilgili görüş bildirirken; K18: “Bu dönemde aileler biraz ders yaptırmaktan kaçınıyor bunun için ailelere özel canlı yayında seminer yapılabilir.” diyerek ebeveyn eğitimlerinin gerekliliğini vurgulamıştır. K3: “Özel eğitimde birebir derslerde ilerlemeyi yavaş gördüğümüz için uzaktan eğitimde maalesef çok daha zamanımızı aldığını ve verimsiz olduğunu söyleyebilirim. Bu yüzden yüz yüze eğitim şart.” diyerek yüz yüze eğitime geçilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bir başka katılımcı K12: “Aileler bu süreç ile ilgili bir bilgisi yok, çok zorlandılar. Ne yapacaklarını bilmiyorlar.” diyerek aile eğitimlerine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.

Psikolojik ve Sosyal Alanlara Yönelik Öneriler

Katılımcılar hem eğitim sürecinin zorlayıcı olması hem de sosyal çevreden uzaklaşarak yeni bir sürece geçilmesinden dolayı yoğun olarak psikolojik destek belediklerini belirtmiştir. Ayrıca ailelere psikolojik destek sunulması, öğrenciler için sosyal ortamların hazırlanması gerekliliğini vurgulamışlardır. Katılımcıların bu önerileri dile getirirken betimledikleri cümleler aşağıdaki gibidir;

K85: “Herkes için zorlu bir süreç oldu özellikle özel gereksinimli çocuğu olan kişiler için daha zor. Aileler sürekli aranamak istiyor.” ve K12: “Küçük bir öneri olarak insanların moralini yükseltmek için çalışmalar yapılması gerektiği düşüncesindeyim.” diyerek sosyal desteğin önemini vurgulamıştır.

Katılımcılar özel gereksinimli öğrencilerinin izolasyon sürecinde evde kaldıkları sürenin uzamasından dolayı ortaya çıkan zorluklar için çözüm önerileri sunmuşlardır. K6: “Özel gereksinimli çocukların tedbirler dâhilinde spor merkezine gitmelerini” diyerek öğrenciler için sosyal ortamlar sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Salgın Sürecine Yönelik Öneriler

Katılımcılar salgından sonra uyum süreci planlanması ve izolasyon sürecinin fazla sürmemesi yönünde öneri sunmuşlardır. Bu görüşlere yönelik K43: “En az zararlı sürecin bitmesini temenni ediyorum.” diyerek sürecin bitmesi yönünde temennisini belirtmektedir. K83: “Uzun süre evde kaldık. Tekrar normal yaşama nasıl geçeriz bilmiyoruz. Destek sunmak lazım hem bize hem de aileye.” diyerek uyum sürecinin önemini ifade etmiştir.

Beklentisi Olmayanlar

Katılımcıların önerilerinin dikkate alınmadığını bu yüzden de beklentisi olmadığını ifade etmesi dikkat çekicidir. K38: “Ekle-yeyeğim şeyler, görüşlerim, önerilerim var ancak önem verilmiyor.” diyerek bu durumun nedenini belirtmiştir.

Özetle, katılımcılar bu sürece hazırlıklı olmadıklarını, sürecin beklenenden uzun sürdüğünü ve öğrencileri hakkında sorumluluklarının bulunduğunu dile getirmiştir. Bu nedenlerle kendilerini hem eğitimin sunulması hem de psikolojik zorluklar anlamında hazır hissetmediklerini belirtmişlerdir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

COVID-19 sürecindeki özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanlarının görüşlerini ve gereksinimlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın bulguları beş tema altında açıklanmıştır. Bu temalar; 1) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetler, 2) Özel gereksinimli öğrencilerine sundukları hizmetin niteliği hakkındaki görüşleri, 3) Kendileri ve aileleriyle ilgili ihtiyaçları, 4) Özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinin meslek elemanlarından beklentileri ve 5) Meslek elemanlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik önerileri oluşmaktadır. İzleyen bölümlerde her bir tema ilgili başlık altında tartışılarak sunulmuştur.

Özel Gereksinimli Öğrencilerine Sundukları Hizmetler ve Niteliği Hakkında Görüşleri

Özel gereksinimli öğrencilerle çalışan meslek elemanlarının ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik bu araştırmanın katılımcılarının çoğunluğunu özel eğitim öğretmenleri oluşturmaktadır. Öğretmenler verdikleri eğitim ve hizmetleri öncelikle özel gereksinimli öğrencilerin bireysel özelliklerine göre belirlemiştirler. Akbayrak, Vural ve Ağar (2021) öğretmenlerle gerçekleştirdiği araştırmasında özel gereksinimli öğrencilerin tüm yetersizlik türlerinde farklı ihtiyaçları olduğunu ve bireysel özelliklerinin esas alındığını belirtmiştir.

Uzaktan eğitim sürecinde tipik gelişim gösteren öğrencilerde yaşanan zorluklar, özel gereksinimleri olan öğrencilerde de artış göstermektedir. Dolayısıyla öğretmenler uzaktan eğitimde özel gereksinimli öğrencilerin ekran karşısında çalışmanın zorluğunu ifade etmişlerdir. Yapılan bir araştırmada öğretmenler tarafından özel gereksinimli öğrenciler için bireysel özelliklerine göre planlamalar yapıldığını ancak bu durum öğretmenlerde kaygı ve stres artışına neden olduğu ifade edilmiştir. Öğretmenler yüz yüze eğitimlerde bile öğrenci ile iletişim kurmakta zorlandıklarını, çevrim içi öğrenmelerde öğrencilerine nasıl destek sunacaklarına dair bilgilerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir (Toquero, 2021). Bir diğer araştırmada da katılımcı meslek elemanlarının öğrencilerine yönelik geliştirdikleri etkinliklerde ev ödevlerinden sonra en çok bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) oluşturdukları yer almaktadır. Araştırmada öğretmenlerin öğrencilere ulaşmak için birçok yolu kullanmasının olumlu görünmesine rağmen bu etkinliklerin öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun şekilde yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir (Hopcan, Polat Hopcan ve Öztürk, 2021). Yanı sıra salgın sürecinde Engelli Bireylerin Eğitimi Yasası'nın (IDEA) uygulanmasını inceleyen bir araştırmada BEP toplantılarının uzaktan düzenlenmesiyle beklenen en uygun seviyede sağlanmamasının, telafi uygulamalarının ve BEP'lerde değişiklik yapılmasının yaygınlaştığı vurgulanmıştır. Süreçte öğretmenlere yönelik iş yükünün artması dolayısıyla öğretmenlerin BEP uygulama saatlerinde azaltma yaptıklarının da görüldüğü belirtilmiştir (Lange, 2021). Benzer biçimde salgın sürecinde öğretmenlerin yüz yüze eğitime kıyasla uzaktan eğitimde daha fazla yoruldukları ve iş yüklerinin arttığı belirtilmektedir (Lukkari, 2021; Metin, Gürbey ve Çevik, 2021). Uzaktan eğitimde öğrencilerin aktif katılımını sağlamanın ve etkileşimi artırmanın önemli olduğu vurgulanmaktadır (Gewin, 2020). Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin (2020) uzaktan eğitim sürecinde imkânlar dolayısıyla ders anlatımında bireysel farklılıklar dikkate alınmadan ders anlatımı yapıldığı, bu durumda öğrencilerin dersi anlamakta güçlük çektiği ve öğrenmediğini belirtmiştir. Bunu önlemek için çeşitli yöntem ve tekniklerin kullanılması, materyal, ortam ve içerik zenginleştirilmesi yapılarak uzaktan eğitim sisteminin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Katılımcıların Kendileri ve Aileleriyle İlgili İhtiyaçları

Katılımcılar salgın ile birlikte uzaktan eğitim süreci ile ilgili bilgi eksikliği yaşadıklarını ve profesyonel olarak destek beklediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca çevrim içi eğitim sürecinde zorlandıklarını ve materyal desteğine daha fazla ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. World Bank (2020) ülkelerdeki uzaktan eğitim sistemindeki raporunda da öğretmenlerin çevrim içi platformlarda zorlandığı ve teknolojik eğitim materyallerine ihtiyaçlar duyduklarını ifade etmeleri ile benzerlik göstermektedir. Başka bir araştırmada ise bu araştırmadan farklı olarak uzaktan eğitim ile öğretmenlerin kaynak paylaşımının kolaylaştığı ve görsel materyal kullanımının arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Metin, Gürbey ve Çevik, 2021). Yapılan araştırmalarda uzaktan eğitime geçişte yaşanan alt yapı ve teknik sorunların öğretmen ve öğrencilerin zorluk yaşamasına neden olduğu görülmektedir (Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin, 2020; Bozkurt, 2020; Toquero, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021; Sindiani ve

diğerleri, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı da alt yapıdaki yetersizliğe ilişkin benzer açıklamalarda bulunmuştur (MEB, 2020b). Altyapı gereksinimlerinin yanı sıra uzaktan eğitim süreci hakkında öğretmenlerin bilgi gereksinimine vurgu yapılan bir araştırmada öğretmenler için hizmet içi eğitimin gerekliliğinden söz edilmiştir (Kırmızıgül, 2020). Nitekim uzaktan eğitim yoluyla eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren öğretmenlerin teknoloji kullanımındaki yetkinlikleri önem taşımaktadır (Can, 2020). Uzaktan eğitimin başarılı olmasında öğretmenlerin teknoloji kullanımındaki bilgisi, yetkinliği ve öğrencilerin teknolojik olanaklara erişiminin en önemli faktörler arasında yer aldığı belirtilmektedir (König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020; Nuland, Mandzuk, Petrick ve Cooper, 2020).

Katılımcılar aileleri ile birlikte vakit geçirmenin kendilerini iyi hissettirdiğini ancak katı kısıtlamaların ve belirsizliklerin devam etmesinden dolayı kendilerini çaresiz ve yalnız hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda sosyal ve psikolojik destek ihtiyaçları olduğunu ifade etmeleri dikkat çekicidir. Salgın sürecinde sosyal ve psikolojik desteğin verilmesi gerekliliğini belirtmişlerdir. Bu durum katılımcıların kapanma sürecinde kaygı, bedensel duyarlılık ve aşırı tükenmişlik yaşadıklarını belirten araştırma ile benzerlik göstermektedir (Turan, 2021). Toquero (2021) araştırmasında COVID-19 sürecinde hem öğretmenlerin hem de ailelerin sağlıklı ve ruhsal anlamda iyi olmalarının önemli olduğunu vurgulanmıştır. Bu süreçte psikolojik desteğin önemli olmasını belirtmesi bu araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Yapılan başka bir araştırmada salgın sürecinde psikolojik desteğin bireyler üzerinde olumlu etki bıraktığı ifade edilmektedir (Miller, 2020). Ayrıca OECD (2020) tarafından dünya genelinde gerçekleştirilen araştırmada öğretmenlerin eğitim bakımından profesyonel ve psikolojik destek ihtiyaçlarının olduğunu ifade edilmesi bu araştırma ile benzer özellikler göstermektedir. Başka bir araştırmada da öğretmenlerin iyi olma hallerinin sadece onları ilgilendiren bir durum olmak dışında öğrencilerin öğrenmeleri ve iyi olma hallerini etkileyen hayati bir durum olduğu belirtilmiştir. Sosyal destek sağlanmaması, öğretmenlerin uyum sağlama becerilerini geliştirme ve eğitim liderlerinin öğretmenleri desteklemeleri gibi strateji önerileriyle öğretmenlerin iyi olma hallerinin desteklenebileceği vurgulanmıştır (Collie ve Martin, 2020). Sonuç olarak COVID-19 salgın sürecinde öğretmenlerin önemli bir rol oynadığını bu nedenle de onların uzaktan eğitim araçları, eğitim yöntemleri ve öğretimsel uyarılma konularında desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (UNESCO, 2020b). Salgının bir avantajı olarak katılımcılar hızla yaygınlaşan çevrim içi eğitimleri kariyer gelişimleri için fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye'de birçok dernek, sivil toplum kuruluşu ve üniversite gönüllü ve ücretsiz olarak özel eğitim seminerlerine hâlâ devam etmektedir. Bu durum çocuklar ve aileler gibi mesleki eğitimlerinde uzaktan eğitim ile yürütülebileceğini göstermiştir.

Özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinin katılımcılardan beklentileri

Ebeveynlerin katılımcılardan yüz yüze, bireysel eğitim ile sürekli destek vermelerini ve iletişim kurma eğiliminde olduklarını belirttikleri görülmüştür. İngiltere'de gerçekleştirilen araştırmada ailelerin çevrim içi eğitimin öğrenciler için uygun

olmadığını ve öğretmenlerin kendileri ile iletişim hâlinde olmasının onları yalnız bırakmadığını ifade etmeleri yönüyle benzerlik göstermektedir (Asbury, Fox, Deniz, Code ve Toseeb, 2020; Toseeb, Asbury, Code, Fox ve Deniz, 2020). Ebeveynlerle gerçekleştirilen araştırmalarda da önlemler dâhilinde yüz yüze eğitime geçilmesini ifade etmeleri (Karahana, Yıldırım-Parlak, Demiröz, Kaya ve Kayhan, 2021) ve eğitimde yüz yüze eğitimin sürekliliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır (Karahana, Yıldırım-Parlak, Demiröz, Kaya ve Kayhan, 2021; Ünay, Erdem ve Çakıroğlu, 2021).

Ebeveynlerin kendileri ve çocukları için öğretmenlerden psikolojik destek istemelerine ilişkin Ebola salgını sürecinde yürütülen bir araştırmada OSB olan bireylerin ruh sağlığı sorunları yaşama olasılıklarının yüksek olduğu ve destek sunulmasının önemi vurgulanmıştır (Cvejic, Arnold, Foley ve Trollor diğerleri, 2018). Bu yönden araştırma bulguları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Salgın sürecinde ebeveyn deneyimlerinin araştırıldığı bir araştırmada ailelerin COVID-19 ile ortaya çıkan gereksinimlerinden biri olarak psikolojik destek gereksinimlerini belirtmeleri bu araştırma ile benzerlik göstermektedir (Karahana, Yıldırım-Parlak, Demiröz, Kaya ve Kayhan, 2021; Yıldırım-Parlak, Karahana, Demiröz ve Özyayın, 2021).

Katılımcıların İhtiyaçlarının Karşılmasına Yönelik Öneriler

Katılımcıların en dikkat çeken görüş ve önerileri aile eğitimlerinin uzaktan eğitim yoluyla yürütülebilmesi için mesleki yeterliklerinin artırılmasıdır. Bu durum salgın sonrası meslek elemanlarının uzaktan eğitim becerilerini önemli görevleri arasında gördükleri şekilde yorumlanabilir. Aksine ebeveynler çevrim içi eğitimden yararlanamadıklarını ve sürecin yeterli verimlilikte geçmediğini belirtmişlerdir. Çakin ve Külekçi Akyavuz (2020), çevrim içi eğitimlerden memnun olmayan ebeveynlerin öğretmenlere yeterli desteği sunmadıklarını ifade etmişlerdir. Çevrim içi eğitimlerin öğretmenler ve aileler arasında iş birliği ile hazırlanması ve yürütülmesi araştırmaların önerileri arasında vurgulanmaktadır (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020). Demiröz, Yıldırım-Parlak, Karahana ve Kayhan (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma çevrim içi eğitimin yetersiz olduğu ve yüz yüze eğitime geçilerek sürecin yürütülmesi gerektiğinin belirtilmesi yönünden benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların salgın sürecinde özel gereksinimli öğrenciler adına altını çizdikleri iki konunun park, oyun alanları, koşu yolu gibi açık alanların düzenlenmesi ve sosyal desteğin sağlanması olduğu görülmüştür. Benzer araştırmalarda da açık alanların salgın süresince önemi vurgulanmıştır (Demiröz, Yıldırım-Parlak, Karahana ve Kayhan, 2021; Karahana, Yıldırım-Parlak, Demiröz, Kaya ve Kayhan, 2021; Yıldırım Parlak ve diğerleri, 2021).

Özetle, katılımcılar COVID-19 sürecinde yaşanan ani ve yeni durumlarla baş etmekte zorlanmışlardır. Bu doğrultuda katılımcılar teknolojik altyapı, materyal, aile iş birliği ve psikolojik destek gibi alanlarda ihtiyaçlarını dile getirmiş ve çeşitli öneriler sunmuşlardır. Katılımcıların bu yeni sürece ellerindeki imkânlarla kendilerini adadıkları ve sorumlu oldukları öğrencilere eğitim ve sosyal destek sundukları görülmektedir.

ÖNERİLER

Özel gereksinimli öğrenciler çalışan meslek elemanlarının salgın süresince ihtiyaçlarının farklı yönlerde arttığı ve bu süreçten olumsuz etkilendikleri görülmüştür. Katılımcıların çevrim içi platformları, teknolojik eğitim araç ve gereçlerini etkili kullanımı artırılmalıdır. Özel gereksinimli öğrencilerin ebeveynlerine uzaktan eğitim süreci ile ilgili bilgilendirme kitapçığı ve rehber kılavuz hazırlanarak destek verilmelidir.

Salgın sonrasındaki süreçlere yönelik teknolojik alt yapıların ve uzaktan eğitim sürecinin hayatımızda yer alacak olması dolayısıyla kullanılan platformlar çeşitli öğretim teknik ve yöntemlerin kullanılmasına imkân tanıyacak şekilde zenginleştirilmelidir. Yanı sıra öğretmenlere uzaktan eğitim sürecinde adapte olabilmeye yönelik destekler sağlanarak eğitim alanındaki teknik, yöntem ve öğrencilere yönelik bireyselleştirmelerin uzaktan eğitim sistemine nasıl uyarlanabileceğine yönelik hizmet içi eğitimler sunulması da önem arz etmektedir.

Bu araştırmada ve diğer araştırmalarda da ortaya konulduğu üzere hem katılımcıların hem de ebeveynler ve öğrencilerin kısıtlama, sokağa çıkma yasaklarının yaşandığı süreçlerde psikolojik desteğe gereksinim duyduğu görülmektedir. Bu bağlamda yazılı bilgilendirmelerden ziyade ülkemiz sağlık sistemi tarafından eğitim sistemi paydaşlarına uygulamalı olarak psikolojik destek sağlanmalıdır. Meslek elemanlarına ve ebeveynlerine psikolojik sağlamlık için destek programları hazırlanmalıdır.

Ebeveynlerin meslek elemanlarından bire bir ya da yüz yüze destek istemeleri ve salgın sürecinde eğitimden uzak kalmalarının zorlayıcı unsur olarak belirtmeleri öğrencilerin gelişim ve eğitim süreçlerine dâhil olamadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda COVID-19 salgını ve yaşanabilecek benzer durumlara yönelik ailelere meslek elemanları rehberliğinde öğrencilerinin eğitimlerine dâhil olmalarına yönelik uygulamalar/kurslar düzenlenmesi bu gibi durumlarda çözüm sağlayıcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akbayrak, K., Vural, G., & Açar, M. (2021). Özel eğitim öğretmenlerinin koronavirüs pandemisi döneminde uzaktan eğitime ilişkin deneyim ve görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 471-499.
- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020). How is Covid-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities and their families?. Psyarxiv. Erişim adresi: <https://psyarxiv.com/sevyd/>
- Balaman, F., & Hanbay Tiryaki, S. (2021). Corona Virüs (Covid-19) nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 52-84.
- Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E., & Şahin, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinin getirisi olan uzaktan eğitimin etkililiği üzerine bir çalışma. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 368-397.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *AUAd*, 6(3), 112-142. E

- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Collie, R. J., & Martin, A. J. (2020). Teacher wellbeing during COVID-19. *ACER Teacher Magazine*. Erişim adresi: <https://www.teachermagazine.com.au/articles/teacher-wellbeing-during-covid-19>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cvejic, R. C., Arnold, S. R. C., Foley, K. R., & Trollor, J. N. (2018). Neuropsychiatric profile and psychotropic medication use in adults with autism spectrum disorder: Results from the Australian Longitudinal Study of Adults with Autism. *BJPsych Open*, 4(6), 461-466.
- Çakın, M., & Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansımaları: öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 165-186.
- Çaykuş, E. T., & Çaykuş, T. M. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113.
- Demiröz, K., Yıldırım Parlak, Ş., Karahan, S., & Kayhan, N. (2021). Covid-19 pandemic process experiences of the healthcare professional mothers with children with special needs. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 50(2), 749-777.
- Gewin, V. (2020). Five tips for moving teaching online as covid-19 takes hold. *Nature*, 580, 295- 296.
- Görgün, B., & Balıkcı, Ö. (2021). COVID-19 salgınında özel öğrenme güçlüğü olan bireylere, ailelerine ve öğretmenlerine sunulan destekler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 988-1014.
- Hopcan, S., Polat-Hopcan E., & Öztürk, M. E. (2021). Are special education teachers ready for distance education? Experiences and needs during the Covid-19 outbreak. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 10(3), 526-540.
- Karahan, S., Yıldırım Parlak, S., Demiroz, K., Kaya, M., & Kayhan, N. (2021). Experiences of the mothers to cope with the problem behaviors of the children with special needs during coronavirus (COVID-19) process. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 76-101.
- Kerem Günel, M. (2020). Covid-19 ve serebral palsili çocuklar. Erişim adresi: <https://www.akademikakil.com/covid-19-ve-serebral-palsilicocuklar/mintazekeremgunel/>
- Kırmızıgül, H. (2020). Covid-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 283-289.
- König, J., Jäger-Biela, D., & Glutsch, N. (2020). Adapting to online teaching during COVID-19 school closure: Teacher education and teacher competence effects among early career teachers in Germany. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 608-622.
- Lange, D. (2021). *COVID and the classroom: the impact of the COVID-19 pandemic on special education and policy implementation* (Honors Theses). Education Department, Colby College. Erişim adresi: <https://digitalcommons.colby.edu/honorsthesis/1308>
- Lukkari, O. (2021). *Home-school cooperation during the COVID-19 pandemic: the perspective of elementary school special education teachers in Finland* (Master’s Thesis in Education). University of Jyväskylä. Faculty of Education and Psychology.
- Metin, M., Gürbey, S., & Çevik, A. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşleri. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 66-89.
- Millî Eğitim Bakanlığı, (2020a). Bakan Selçuk, koronavirüs’e karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020b). Bakan Selçuk, 23 Mart’ta başlayacak uzaktan eğitime ilişkin detayları anlattı. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-23-martta-baslayacak-uzaktan-egitime-iliskin-detaylari-anlatti/haber/20554/tr>
- Mengi, A., & Alpdoğan, Y. (2020). Covid-19 salgını sürecinde özel eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitim süreçlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 413-437.
- Miller, K. (2020). Let’s Aim for Physical Rather Than Social Distancing. *Psychology Today*. Erişim adresi: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-refugee-experience/202003/lets-aim-physical-rather-social-distancing>
- Nuland, S. V., Mandzuk, D., Petrick, K. T., & Cooper, T. (2020). COVID-19 and its effects on teacher education in Ontario: A complex adaptive systems perspective. *Journal of Education for Teaching*, 46(3), 1-10.
- OECD. (2020). A framework to guide an education response to the COVID-19 pandemic of 2020. Erişim adresi: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126988-t63lxosohs&title=A-framework-to-guide-an-education-response-to-the-Covid-19-pandemic-of-2020
- Sindiani, A. M., Obeidat, N., Alshdaifat, E., Elsaleh, L., Alwani, M., Rawashdeh, H., Fares, A., Alalawne, T., & Tawalbeh, L. İ. (2020). Distance education during the COVID- 19 outbreak: A cross-sectional study among medical students in North of Jordan. *Annals of Medicine and Surgery*, 59, 186-194.
- Şenol, F. B., & Can Yaşar, M. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmen ve ebeveyn gözünden “özel eğitim”. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(1), 439-458.
- Turan, H. (2021). *Covid-19 pandemisinde özel gereksinimli çocuklar ile çalışan öğretmenlerde sağlık anksiyetesinin tükenmişlik üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., & Deniz, E. (2020). Supporting families with children with special educational needs and disabilities during COVID19. Erişim adresi: <https://psyarxiv.com/tm69k/>
- Toquero, C. M. D. (2021). ‘Sana All’ inclusive education amid covid-19: challenges, strategies, and prospects of special education teachers. *International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences*, 10(1), 30-51.
- UNESCO. (2020a). COVID-19 educational disruption and response. Erişim adresi: <https://en.unesco.org/covid19/education-response>

- UNESCO. (2020b). SDG-Education 2030 Steering Committee Urges Protection of Education, now and post-crisis. Erişim adresi: <https://sdg4education2030.org/sdg-education-2030-steeringcommittee-urges-protection-education-now-and-post-crisis>
- Ünay, E., Erdem, R., & Çakıroğlu, O. (2021). Covid-19 sürecinde özel eğitimde uzaktan eğitim uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(Özel Sayı), 158-184.
- Yakut, A. (2021). Educators' experiences in special education institutions during the COVID-19 outbreak. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 21(4), 345-354.
- Yıldırım-Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., & Özaydın, L. (2021). KOVİD-19 salgını sürecinde özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerin ihtiyaçları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi, (Online Görünüm)*, 25-54.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- World Bank. (2020). How countries are using edtech (including online learning, radio, television, texting) to support access to remote learning during the COVID-19 pandemic. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-countries-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic>